

De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 24 november 1991

door Erwin DAS,

Assistent aan de Afdeling Politologie
van de Katholieke Universiteit te Leuven

Inleiding: de betekenis van de voorkeurstem

Van een democratisch gevoerd beleid kan maar sprake zijn wanneer de burgers een beslissende stem hebben in de keuze van wie het beleid bepaalt. Bij de rechtstreekse verkiezing van de parlementsleden wordt de Belgische kiezer in de gelegenheid gesteld een directe invloed uit te oefenen door middel van een voorkeurstem. Het getuigt van politieke rijpheid wanneer de kiezer deze kans niet onbenut laat. Maar het is reeds ten overvloede aangetoond¹: de Belgische kiezer maakt te weinig gebruik van zijn autonome keuzemogelijkheid en laat zo de politieke partijen in grote mate zelf uitmaken, in het ingewikkeld verloop van de lijstensamenstelling², wie er na de verkiezingen in het parlement zal zetelen. Door het uitbrengen van een hoofdvakstem verklaart de kiezer zich akkoord met de volgorde van de kandidaten, zoals vastgelegd door het partij-apparaat. De reële beslissingsmacht in het verkiezingsgebeuren overlaten aan de politieke partijen kan bezwaarlijk democratisch genoemd worden en geeft blijk van politieke immaturiteit van de kiezer. Volgende cijfergegevens tonen dit nogmaals duidelijk aan.

De verkiezing buiten de nuttige volgorde is zo goed als onbestaande. Sedert 1919 zijn er nog maar 31 parlementsleden (= 0,43%) – 30 kamerleden en 1 senator – in geslaagd deze door de partijen opgemaakte rangschikking te doorbreken dank zij hun groot aantal voorkeurstemmen. Bij de voorbije parlementsverkiezingen van 24 november 1991 herhaalde lijstduwer Nols van de Brusselse PRL-lijst zijn krachttoer uit 1985 en 1987 en werd verkozen met 12.763 voorkeurstemmen. In het kiesarrondissement Charleroi slaagde Francis Poty van de PS erin met 1.647 voorkeurstemmen op de achtste plaats de vijfde kamerzetel binnen te rijden. Artikel 170 van het Kieswetboek, dat de overdracht van de hoofdvakstemmen binnen de nuttige volgorde regelt, beveiligd in zeer hoge mate de beslissing

(1) Zie o.m. W. DEWACHTER, De autonome keuze van de parlementsleden door de kiezers. Een quasi-experiment. *Res Publica*, 1988, nr. 1, blz. 83-98.
W. DEWACHTER, Enkele beschouwingen over de geldigheid van de Belgische kiesstelsels. *Academiae Analecta*, 1988, nr. 1, blz. 85-113 (inz. blz. 105-107).

(2) Over de lijstensamenstelling zie o.m. W. DEWACHTER, *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*. Antwerpen, 1967, blz. 110-154.

L. DE WINTER, Twintig jaar polls, of de teloorgang van een vorm van interne partijdemocratie. *Res Publica*, 1980, nr. 4, blz. 563-585.

J. CEULEERS, La composition des listes électorales en Flandre. *Res Publica*, 1988, nr. 1, blz. 73-82.

van de politieke partijen in de lijstensamenstelling en vormt als zodanig een uitholling van het democratisch gehalte van het verkiezingsinstrument.

Dit wordt nog duidelijk geïllustreerd in het kiesarrondissement Luik, waar op de PRL-kamerlijst Janine Delruelle verkozen wordt op de tweede plaats met 3.077 voorkeurstemmen, terwijl de gewezen voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers Jean Defraigne, vijfde op de lijst, met 6.256 voorkeurstemmen (meer dan het dubbele) uit de boot valt. Of in de provincie Limburg voor de senaatsverkiezingen, waar Georges Beerden met 8.096 voorkeurstemmen op de vierde plaats niet verkozen is, terwijl de nummers twee en drie op de CVP-lijst, Maurice Didden en Alex Arts, met respectievelijk 5.757 en 4.524 voorkeurstemmen dit wel zijn. Beerden is voor het ogenblik wel provinciaal senator. In het totaal werden zo 30 kandidaat-volksvertegenwoordigers en 9 kandidaat-senatoren een parlamentszetel ontzegd.

De kiezers kunnen tot het opnemen van hoger aangestipte machtsmogelijkheid gebracht worden door de overdracht van hoofdvakstemmen niet meer toe te passen of gelijkmatig de lijststemmen te verdelen over alle kandidaten³. Welke van de twee werkwijzen men ook toepast, ten aanzien van de handhaving van de nuttige volgorde is het resultaat hetzelfde: alleen de voorkeurstemmen zijn beslissend. De personenkeuze wordt niet meer tekort gedaan en de partijkeuze niet meer gebruikt ter beveliging van een beslissing in de partij genomen⁴.

Ook de provinciale zetelverdeling, in het politiek jargon de provinciale apparentering genoemd (art. 176 en 177 van het Kieswetboek), doorkruist vaak de wil van de kiezer: zo ging de derde VU-kamerzetel in de provincie Limburg naar het kiesarrondissement Hasselt, waar Hugo Olaerts op de tweede plaats slechts 867 voorkeurstemmen had vergaard, in plaats van naar het kiesarrondissement Tongeren-Maaseik, naar tweede gerangschikte Frieda Brepoels met 5.273 voorkeurstemmen. En in het kiesarrondissement Oudenaarde werd de laatste kamerzetel toebedeeld aan de Vlaams Blok-kandidaat Karim Van Overmeire met amper 495 voorkeurstemmen, terwijl Jozef Browaeyns en Orphale Crucke, respectievelijk de lijsttrekker van PVV en SP, met 12.728 en 6.877 voorkeurstemmen naast de zetels vielen (cf. het geval Tant in 1987).

Afschaffing van de provinciale apparentering en de invoering van de provincie als kiesomschrijving biedt een mogelijke oplossing voor deze dikwijls voorkomende grillige resultaten.

Hoe gering de waarde van de voorkeurstem, gezien de huidige kieswetgeving en de politieke rijpheid van de kiezer ook is, zij vormt een indicator voor de populariteit van de politicus en zij is van groot belang voor zijn verdere politieke carrière. Een dagbladjournalist drukte het uit als volgt: "De partijen mogen dan

(3) Het overdrachtstelsel van de lijststemmen, geregeld door art. 170 van het Kieswetboek, kan op twee manieren gewijzigd worden. De eerste manier bestaat erin dat men aan alle kandidaten een zelfde aantal lijststemmen toekent: het aantal lijststemmen gedeeld door het aantal kandidaten van de lijst. Deze bewerking impliceert de volgende denkwijze: de kiezers willen door een lijststem geen onderscheid maken tussen de verschillende kandidaten, zij willen allen in dezelfde mate steunen. De tweede manier past geen overdracht van de lijststemmen toe. Dan is de gedachtengang de volgende: de kiezers die een lijststem uitbrengen stemmen op een partij en niet op personen; het is derhalve niet verantwoord hun keuze forfaitair uit te breiden tot een personenkeuze, van welke aard of volgens welke verdeelsleutel ook.

(4) W. DEWACHTER, De autonome keuze van de parlementsleden door de kiezers, blz. 85.

nog beweren dat hun programma en alleen hun programma van tel is, bij de kandidaten die deze partijen en hun lijsten bevolken is het enkel en alleen om de voorkeurstemmen te doen. Het ellebogenwerk bij de lijstvorming en de bitsige manier waarop kandidaten die buiten de prijzen (lees verkiesbare plaatsen) vallen hun ontgoocheling lucht geven, staan hiervoor als bewijs. En dat is begrijpelijk. Want voorkeurstemmen wegen na de verkiezingen zwaarder door dan de partijgetrouwheid bij de verdeling van de ministerportefeuilles, voorzitterschappen en andere functies met auto of ander extra voordeel" ⁵.

In dit artikel wordt de personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 24 november 1991 onderzocht aan de hand van een algemene evolutieschets en een analyse per gemeenschap, provincie, kiesarrondissement, politieke partij en parlements lid ⁶.

I. De evolutie in het gebruik van de voorkeurstem

Bij de verkiezing van de leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers werden 6.162.160 geldige stemmen uitgebracht, waarvan 3.187.809 hoofdvakstemmen en 2.974.351 voorkeurstemmen ⁷. Het percentage voorkeurstemmen bedraagt aldus 48,26%, dit is een lichte daling met 0,66% t.o.v. het verkiezingsjaar 1987. Sedert tien jaar is er duidelijk een stagnatie van het voorkeurstemgedrag merkbaar bij de kamerverkiezing: telkens – in 1981, 1985, 1987 en nu ook in 1991 – bedroeg het percentage geldig uitgebrachte voorkeurstemmen 48%. Hiermee blijft men een goede 3% onder het recordjaar 1978, toen bijna 52% voorkeurstemmen werden uitgebracht. 1977 en 1978 zijn de enige verkiezingsjaren (voor zover bekend en dat is sedert 1919), waarin meer dan de helft van het totaal aantal geldige stemmen voorkeurstemmen waren (zie tabel I).

Bij de verkiezing van de senatoren bracht de kiezer op 6.117.614 geldige stemmen 2.511.221 maal een voorkeurstem uit; dit zijn 41 stemmen op 100, om precies te zijn 41,05% (t.o.v. 38,50% in 1987). Een opmerkelijke stijging met 2,55%,

(5) E. DONCKIER, Om de voorkeurstemmen is het allemaal te doen. *Het Belang van Limburg*, 29 oktober 1991, blz. 2.

(6) Voor de gegevens over het gebruik van de voorkeurstem bij vorige verkiezingen, zie: W. DEWACHTER, *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*. Antwerpen, 1967, blz. 273-276.

W. DEWACHTER en M. DEWEERDT, *De parlementsleden naar hun voorkeurstemmen bij de verkiezingen van 1961, 1965, 1968, 1971 en 1974*. Afdeling Politologie, Documentatiebundel nr. 2, 1975, 33 blz.

M. DEWEERDT, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 17 april 1977. *Res Publica*, 1977, nr. 3, blz. 515-528.

M. DEWEERDT, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 17 december 1978. *Res Publica*, 1979, nr. 2, blz. 331-341.

L. DE WINTER, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 8 november 1981. *Res Publica*, 1982, nr. 1, blz. 151-163.

M. VERMINCK, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 oktober 1985. *Res Publica*, 1986, nr. 2, blz. 235-260.

E. DAS, De stagnatie van de voorkeurstemmen op 13 december 1987. *Res Publica*, 1988, nr. 1, blz. 51-71.

(7) Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Parlementsverkiezingen van 24 november 1991. Officiële resultaten*.

waarmee bijna het record van 1978 (41,82%) wordt geëvenaard ; het tweede hoogste percentage sedert 1919. Het verschil tussen het percentage voorkeurstemmen voor de Kamer en dat voor de Senaat bedroeg in 1991 7,21% (t.o.v. 10,42% in 1987, het grootste verschil ooit geboekt).

TABEL I

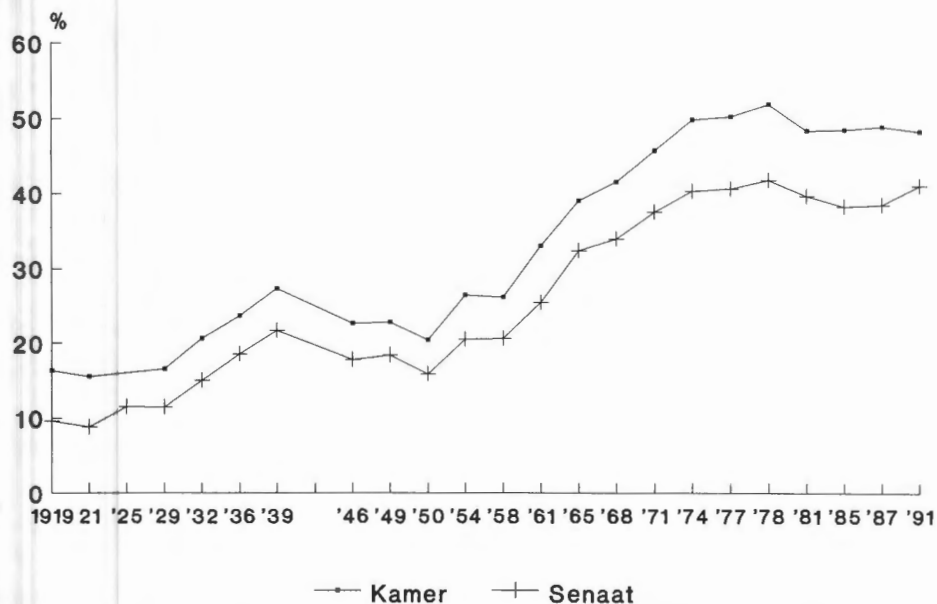
De personale keuze bij de parlementsverkiezingen sinds 1919

Verkiezing	Kamer		Senaat	
	Absoluut	%	Absoluut	%
1919	288.068	16,36	151.754	9,62
1921	300.785	15,57	163.975	8,80
1925	*		233.725	11,51
1929	369.235	16,55	249.525	11,45
1932	481.000	20,59	344.428	15,04
1936	557.861	23,61	425.871	18,52
1939	639.271	27,33	495.725	21,64
1946	535.189	22,62	415.404	17,76
1949	1.146.496	22,78	914.879	18,36
1950	1.007.486	20,38	778.499	15,84
1954	1.362.463	26,40	1.048.099	20,50
1958	1.386.187	26,14	1.081.997	20,57
1961	1.737.393	32,99	1.326.781	25,39
1965	2.023.118	39,04	1.656.919	32,38
1968	2.151.621	41,55	1.736.896	33,97
1971	2.415.967	45,74	1.957.468	37,56
1974	2.620.951	49,84	2.092.155	40,35
1977	2.801.974	50,26	2.244.221	40,65
1978	2.870.994	51,86	2.291.010	41,82
1981	2.915.317	48,39	2.405.021	39,66
1985	2.940.070	48,48	2.296.409	38,31
1987	3.005.955	48,92	2.345.722	38,50
1991	2.974.351	48,26	2.511.221	41,05

* Gegevens over de Kamerverkiezingen van 1925 zijn niet beschikbaar.

GRAFIEK I

Evolutie van het percentage voorkeurstemmen sinds 1919

II. De voorkeurstemmen naar gemeenschap, provincie en kiesarrondissement

Traditiegetrouw werd er in Wallonië meer bij voorkeur gestemd dan in Vlaanderen (zonder het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde): 51,91% tegenover 46,54% (47,15% in Brussel) voor de Kamer; en 45,31% tegenover 37,53% (46,20% in Brussel) voor de Senaat. Het voorkeurstemmenpercentage ligt in Vlaanderen in beide gevallen onder het nationaal gemiddelde.

Naar provincie (zie tabel II) scoren net zoals in 1985 en 1987 de provincies Luxemburg en Limburg het hoogst voor de Kamer; voor de Senaat zijn dit al even traditioneel de provincies Luxemburg en Namen. Opmerkelijk is wel de derde plaats bij de kamerverkiezingen van de provincie Luik (een gestage stijging in tien jaar tijd met 10,43%), en bij de senaatsverkiezingen van de provincie Brabant (voor Limburg). Even opvallend is de sterke daling van het aantal voorkeurstemmen in de provincie Oost-Vlaanderen voor de Kamer (- 4,76% t.o.v. 1987; d.i. het laagste percentage sedert 1968), terwijl het percentage voor de Senaat er t.o.v. 1987 met 4,25% toeneemt (waarmee de algemene trend voor de Senaat wordt bevestigd). En nergens wordt er een score boven de 60% genoteerd; bij de vorige verkiezingen in 1987 was dit nog wel het geval in Luxemburg (voor Kamer en Senaat) en in Limburg (voor de Kamer).

Uitgesplitst naar kiesarrondissementen wordt de top-5 voor de Kamer aangevoerd (cf. in 1987) door Tongeren-Maaseik (62,00%), gevolgd door Hoei-Borgworm (60,40%), Verviers (60,26%), Neufchâteau-Virton (59,66%) en Aarlen-Mar-

TABEL II

De evolutie van de voorkeurstemmen naar provincie* (Kamer van Volksvertegenwoordigers)

Provincie	1974	1977**	1978	1981	1985	1987	1991	
							Kamer	Senaat
West-Vlaanderen	52,84 (5)	51,38 (5)	53,92 (5)	46,87 (6)	43,11 (8)	43,35 (8)	43,62 (8)	33,64 (8)
Oost-Vlaanderen	56,04 (3)	54,68 (3)	56,21 (3)	52,42 (3)	52,92 (4)	54,33 (3)	49,57 (5)	39,11 (7)
Antwerpen	44,70 (7)	46,32 (7)	47,27 (7)	42,97 (8)	40,21 (9)	39,78 (9)	39,65 (9)	31,90 (9)
Limburg	67,69 (1)	66,46 (2)	65,50 (1)	60,15 (1)	58,70 (2)	60,57 (2)	58,61 (2)	44,51 (4)
Brabant	51,50 (6)	50,46 (6)	52,97 (6)	48,09 (5)	50,43 (5)	50,00 (6)	48,35 (6)	46,31 (3)
Henegouwen	36,89 (9)	41,02 (9)	42,33 (9)	39,38 (9)	46,31 (7)	45,80 (7)	45,26 (7)	43,69 (5)
Namen	55,17 (4)	53,52 (4)	54,71 (4)	50,18 (4)	54,07 (3)	53,22 (4)	54,95 (4)	52,39 (2)
Luik	42,68 (8)	45,55 (8)	47,01 (8)	46,86 (7)	48,36 (6)	51,15 (5)	57,29 (3)	43,63 (6)
Luxemburg	66,39 (2)	67,89 (1)	65,36 (2)	59,53 (2)	60,22 (1)	61,97 (1)	59,55 (1)	56,73 (1)

* In ten honderd van het totale aantal geldige stemmen ; tussen haakjes de rangorde van elke provincie.

** Er moege aan herinnerd worden dat door de samenvoeging van gemeenten in 1977 een aantal provincies beperkte wijzigingen qua grootte hebben ondergaan.

che-en-Famenne-Bastenaken (59,47%). In vergelijking met 1987 verrast vooral de toename van het aantal voorkeurstemmen in Hoei-Borgworm (+9,10%), waardoor het arrondissement tien plaatsen stijgt. Het arrondissement Oudenaarde (56,92%) daarentegen zakt van de derde naar de zevende plaats, daar waar het in 1985 nog eerst stond. Het laagst scoren Mechelen (34,01%), Zinnik (35,91%), Antwerpen (40,56%), Brugge (41,32%) en Thuin (41,86%). De grootste achteruitgang wordt echter genoteerd in Sint-Niklaas: -7,75% t.o.v. 1987 (toen nog de hoogste stijger), of dertien plaatsen.

Voor de Senaat bijten, zoals uit de provinciale verdeling reeds blijkt, de kiesarrondissementen Aarlen-Marche-Bastenaken-Neufchâteau-Virton (56,73%) en Namen-Dinant-Philippeville (52,39%) – dus de provincies Luxemburg en Namen – de spits af. Volgen hierna: de arrondissementen Leuven (51,66%), Brussel-Halle-Vilvoorde (46,20%; cf. infra) en Charleroi-Thuin (45,81%). Vooral deze laatste score springt in het oog: +14,01% t.o.v. 1987; een klim van vijftien plaatsen. Onderaan bengelt het kiesarrondissement Mechelen-Turnhout met amper 30,71% geldig uitgebrachte voorkeurstemmen. De grootste daling wordt vastgesteld in Doornik-Aat-Moeskroen: -5,79%, of van de tweede naar de zevende plaats. Waaraan zijn deze schommelingen in (doorheen de tijd) en tussen (in een bepaald verkiezingsjaar) gemeenschappen, provincies en arrondissementen te wijten? De verklaring hiervan is tweeledig. Vooreerst zijn er een aantal constante factoren die er voor zorgen dat in bepaalde kiesomschrijvingen traditioneel een hoog percentage voorkeurstemmen wordt geteld en in andere een eerder laag. Maar daarnaast kunnen specifieke variabelen conjuncturele schommelingen veroorzaken.

Vooreerst blijkt dat kiesarrondissementen met een traditioneel hoog voorkeurstemmenpercentage in hoofdzaak landelijke gebieden zijn met een laag bevolkingscijfer, waar slechts enkele parlementsleden dienen te worden gekozen en waar dan ook een kleinere sociale afstand bestaat tussen de kiezers en de kandidaten⁸. Ten tweede speelt ook het volgens de traditie differentieel gebruik van de voorkeurstem naargelang de partijkeuze een medebepalende rol, waarbij partijen die in de regel veel voorkeurstemmen boeken – zoals de christen-democraten en de liberalen – en in bepaalde arrondissementen sterk staan, het voorkeurstemmenpercentage (nog) verhogen (het omgekeerde geldt natuurlijk ook).

Andere factoren kunnen echter deze tendensen doorkruisen; ze kunnen de persoonlijke keuze doen toe- of afnemen, variërend van verkiezing tot verkiezing: de stijgende of dalende populariteit van de kandidaten, het komen en gaan van populaire figuren, de mate van personificatie van de verkiezingscampagne van een partij, het algemeen politiek en maatschappelijk klimaat (een proteststem vertaalt zich doorgaans in een lijststem). Zo zorgden een aantal zeer populaire politici voor een fikse voorkeurstemmenpercentage in hun kiesarrondissement. Bij de verkiezingen voor de Kamer: Anne-Marie Lizin (arrondissement Hoei-Borgworm), uittredend staatssecretaris voor Europa 1992 en burgemeester van Hoei (was bij de parlementsverkiezingen in 1987 geen kandidaat); en Jean-Maurice Dehousse (arrondissement Luik), oud-minister en zwaargewicht binnen de Luikse PS-federatie

(8) Over de toename van de voorkeurstemmen als gevolg van het verkleinen van de sociale afstand tussen kandidaten en kiezers, zie: W. DEWACHTER, De machtstoewijzingsfunctie van de voorkeurstemmen bij de Belgische parlementsverkiezingen. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1979, nr. 3, blz. 501-505.

Een geringere sociale afstand tussen kiezers en kandidaten vormt trouwens de verklaringgrond voor het door de band (zeer) hoog percentage voorkeurstemmen uitgebracht bij gemeenteraadsverkiezingen.

TABEL III

De evolutie van de voorkeurstemmen naar arrondissement*

Arrondissementen	1985 Kamer	1985 Senaat	1987 Kamer	1987 Senaat	1991 Kamer	1991 Senaat
Brugge	41,23 (27)	35,66 (13)	43,18 (25)	34,80 (14)	41,32 (27)	32,07 (20)
Veurne-Diksmuide-Oostende	43,63 (23)	37,28 (10)	43,28 (24)	37,76 (10)	42,83 (24)	33,97 (16)
Ieper	42,26 (26)		41,11 (26)		45,84 (17)	
		32,62 (17)		34,40 (16)		33,57 (17)
Kortrijk	43,92 (21)		43,34 (23)		45,19 (20)	
Roeselare-Tielt	44,57 (19)	32,24 (18)	44,65 (22)	33,16 (17)	44,22 (21)	35,31 (18)
Gent-Eeklo	53,31 (9)	34,03 (15)	56,92 (7)	34,76 (15)	51,73 (11)	36,68 (15)
Oudenaarde	65,87 (1)		64,39 (3)		56,92 (7)	
		50,60 (2)		40,10 (7)		44,61 (6)
Aalst	52,53 (10)		49,44 (18)		50,48 (13)	
Dendermonde	51,79 (11)		50,57 (14)		44,06 (22)	
		30,63 (21)		29,93 (21)		37,37 (14)
Sint-Niklaas	46,29 (17)		51,47 (10)		43,72 (23)	
Antwerpen	41,31 (25)	31,73 (19)	39,07 (28)	32,68 (19)	40,56 (28)	32,80 (19)
Mechelen	34,46 (30)		33,07 (30)		34,01 (30)	
		31,60 (20)		33,10 (18)		30,71 (21)
Turnhout	42,25 (24)		47,03 (20)		41,98 (25)	
Hasselt	56,11 (7)		55,14 (8)		55,07 (8)	
		45,02 (6)		44,96 (4)		44,51 (7)
Tongeren-Maaseik	61,20 (3)		65,74 (1)		62,00 (1)	
Leuven	51,03 (13)	45,31 (5)	51,61 (9)	43,20 (5)	50,15 (14)	51,66 (3)
Brussel-Halle-Vilvoorde	51,51 (12)	40,00 (7)	49,56 (16)	42,08 (6)	47,15 (16)	46,20 (4)
Nijvel	44,62 (18)	34,63 (14)	49,48 (17)	37,21 (11)	50,60 (12)	38,66 (13)
Doornik-Aat-Moeskroen	56,07 (8)	48,64 (3)	49,84 (15)	50,30 (2)	45,36 (19)	44,51 (7)
Bergen	37,54 (29)		40,85 (27)		45,51 (18)	
		36,90 (12)		35,23 (13)		40,24 (12)
Zinnik	38,01 (28)		33,36 (29)		35,91 (29)	
Charleroi	48,48 (16)		51,11 (12)		50,13 (15)	
		33,10 (16)		31,80 (20)		45,81 (5)
Thuin	43,84 (22)		44,91 (21)		41,86 (26)	
Dinant-Philippeville	60,26 (4)		57,30 (6)		59,17 (6)	
		46,67 (4)		47,05 (3)		52,39 (2)
Namen	50,36 (15)		50,85 (13)		52,52 (10)	
Hoei-Borgworm	50,50 (14)	39,34 (9)	51,30 (11)	35,96 (12)	60,40 (2)	44,45 (9)
Luik	44,43 (20)	39,67 (8)	48,09 (19)	40,01 (8)	54,99 (9)	43,79 (10)
Verviers	56,18 (6)	36,93 (11)	58,13 (5)	38,51 (9)	60,26 (3)	42,70 (11)
Aarlen-Marche-en-Famenne- Bastenaken	57,95 (5)		60,10 (4)		59,47 (5)	
		55,56 (1)		61,16 (1)		56,73 (1)
Neufchâteau-Virton	63,19 (2)		64,42 (2)		59,66 (4)	

* In ten honderd van het totale aantal geldige stemmen; tussen haakjes de rangorde van elk arrondissement.

(kwam over van de Senaat en werd op de zevende plaats, de strijdplaats van de PS-kamerlijst, verkozen met 38.827 voorkeurstemmen). Bij de verkiezingen voor de Senaat: Philippe Maystadt (arrondissement Charleroi-Thuin), uittredend minister van Financiën en wellicht de meest populaire politicus van het ogenblik (kwam over van de Kamer en verzamelde 59.036 voorkeurstemmen); Louis Tobback (arrondissement Leuven), uittredend minister van Binnenlandse Zaken en SP-verkiezingsboegbeeld (kwam eveneens over van de Kamer en verdubbelde met een zijn persoonlijk resultaat tot 54.072 voorkeurstemmen); Elio Di Rupo (arrondissement Bergen-Zinnik), Europarlementslid en PS-'coming man' uit Bergen (behaalde 31.125 voorkeurstemmen op de derde plaats van de PS-lijst tegenover 7.622 in 1987 op de vierde plaats voor de Kamer); en Herman De Croo (arrondissement Oudenaarde-Aalst), sedert lang een vaste waarde in het Vlaamse liberale kamp (ruilde ook Kamer voor Senaat en vermeerderde zijn persoonlijke score van 18.443 stemmen in 1987 tot 41.259 nu). Om de voornaamste te noemen.

Maar ook het tegenovergestelde effect kan worden vastgesteld: een vermindering van het aantal voorkeurstemmen. Zo verloor de CVP in het kiesarrondissement Leuven zowel op de kamer- als op de senaatslijst een aanzienlijk absoluut aantal voorkeurstemmen (respectievelijk 12.979 en 15.800 voorkeurstemmen minder dan in 1987). Dit verlies is uitsluitend toe te schrijven aan de tanende populariteit van beide lijsttrekkers: uittredend minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens en uittredend voorzitter van de Vlaamse Executieve Gaston Geens. In Gent-Eeklo liet dan weer het vertrek naar de hoofdstad van uittredend eerste-minister Wilfried Martens zich voelen: 26.475 voorkeurstemmen minder op de CVP-kamerlijst, ondanks het persoonlijk succes van zijn plaatsvervanger Johan Van Hecke (27.258 voorkeurstemmen). Vermelden we tenslotte ook nog de opgelopen averij door de overstap van de Kamer naar de Senaat van de uittredende Vlaamse gemeenschapsminister van Welzijn en Gezin Jan Lenssens in het arrondissement Dendermonde (min 10.469 voorkeurstemmen op de CVP-kamerlijst, maar plus 12.240 voor de Senaat) en door het wegvallen van de kandidaturen van Europarlementslid en gewezen eerste-minister Leo Tindemans op de CVP-kamerlijst te Antwerpen (- 31.387), van Europees commissaris Karel Van Miert (SP-kamerlijst) te Brussel (- 24.724), van koninklijk commissaris voor het Migrantenbeleid Paula D'Hondt (CVP) voor de Senaat in Oudenaarde-Aalst (- 16.814), en van uittredend staatssecretaris voor de Middenstand Pierre Mainil (PSC) voor de Senaat in Bergen-Zinnik (- 13.828).

III. Voorkeurstemmen naar politieke partij

Traditioneel brengen de christen-democratische en liberale kiezers het meest een voorkeurstem uit. In 1991 was dit opnieuw zo (zie tabel IV): de christen-democraten (CVP en PSC) verzamelde voor de Kamer 58,36% voorkeurstemmen en de liberalen (PVV en PRL) 53,35%. Voor de Senaat was dit respectievelijk 52,20% en 44,12%. Voor de Kamer betekende dit voor beide formaties een daling t.o.v. 1987 met 1,81% en 0,87%, en voor de Senaat een stijging met 2,98% en 1,67%; wat overeenstemt met de algemene trend in 1991, die in tabel I kon worden afgelezen. In beide gevallen scoorde de Franstalige partij beter dan de Vlaamse: 56,15% voor de Kamer en 48,87% voor de Senaat voor de CVP, en 63,15% voor de Kamer en 59,28% voor de Senaat voor de PSC; 52,38% voor de Kamer en 41,34% voor de Senaat voor de PVV, en onderscheidenlijk 54,79% en 48,12% voor de PRL.

Vergeleken met de christen-democraten en de liberalen maakt de socialistische kiezer minder gebruik van de voorkeurstem, alhoewel het verschil in 1991 - zeker

TABEL IV
 Evolutie van de voorkeurstemmen naar partij*
 (Kamer van Volksvertegenwoordigers)

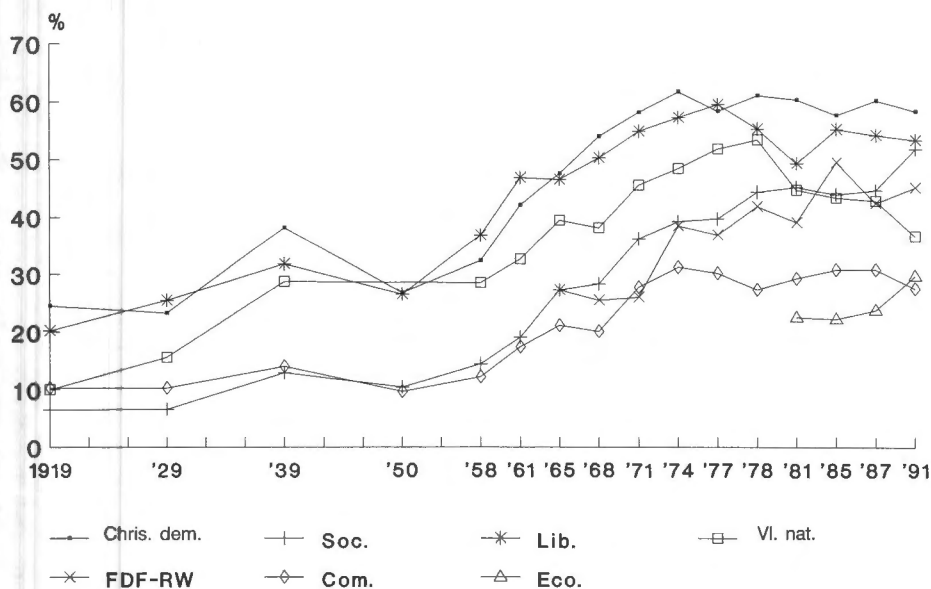
Verkiezing	Christendemocraten	Socialisten	Liberalen	Vlaams nationalisten	FDL-RW	Communisten	Groenen
1919	24,53	6,51	20,26	10,03			
1929	23,27	6,54	25,45	15,62		10,29	
1939	38,08	12,88	31,78	28,74		14,05	
1950	26,80	10,40 (a)	26,54 (a)	40,50 (b)		9,68	
1958	32,21	14,46 (a)	36,78 (a)	28,49		12,25	
1961	42,05(-)	19,06(=)	46,76(+)	32,57(+)		17,42(+)	
1965	47,53(-)	27,25(-)	46,43(+)	39,45(+)	27,29 (c)	21,14(+)	
1968	53,98(-)	28,32(-)	50,23(-)	38,08(+)	25,48(+)	20,10(-)	
1971	58,13(-)	36,18(=)	54,88(=)	45,48(+)	26,06(+)	27,73(=)	
1974	61,72(+)	39,24(=)	57,20(=)	48,40(-)	38,45(=)	31,21(=)	
1977	58,31(+)	39,70 (d)(=)	59,51(=)	51,83(=)	36,84 (d)(-)	30,14(=)	
1978	61,12(=)	44,34(-)	55,31(=)	53,44(-)	41,82(=)	27,34(=)	
1981	60,34(-)	45,12(=)	49,29(=)	44,66(=)	39,09 (e)(-)	29,29(-)	22,50
1985	57,67(=)	43,91(+)	55,25(-)	43,35(-)	49,49 (f)(-)	30,81(-)	22,25(=)
1987	60,17(-)	44,58(+)	54,22(+)	42,77(+)	42,38(-)	30,78(-)	23,78(+)
1991	58,36(-)	51,83(-)	53,35(=)	36,69(+)	45,07(=)	27,54 (g)(-)	29,72(+)

* In ten honderd van het totale aantal geldige stemmen. De +, - en = tekens tussen haakjes duiden op de evolutie van het totale stemmenpercentage van de partij.

- (a) Omwille van de socialistisch-liberale verkiezingscoalitie in Limburg en Luxemburg werd geen rekening gehouden met deze provincies.
- (b) Percentage van de Vlaamse Concentratie in 1949. De 8.238 voorkeurstemmen van Van Dieren in Brussel vertegenwoordigen hiervan 7,93%
- (c) Hierin zijn verrekend de voorkeurstemmen van het FDF in het kiesarrondissement Brussel (31,77%), van het Front Démocratique Wallon in Nijvel (40,18%), van het Front Wallon in alle arrondissementen van de provincie Henegouwen (17,96%), en van de Parti Wallon des Travailleurs in de arrondissementen Luik en Verviers (20,65%).
- (d) Omwille van de coalitie tussen PSB en RW in Luxemburg werd geen rekening gehouden met deze provincie.
- (e) In 1981 werden de stemmen voor de lijst Wallon bij die voor het FDF-RW geteld.
- (f) FDF + PW.
- (g) De communisten (PCB) kwamen in 1991 nog enkel op in de arrondissementen Bergen, Charleroi en Thuin.

GRAFIEK II

Evolutie van het percentage voorkeurstemmen per partij sinds 1919.

ten opzichte van de liberalen —, geringer is geworden. Bij de kamerverkiezingen werden er 51,83% voorkeurstemmen geteld (48,68% bij de SP en 54,63% bij de PS) en bij de verkiezing van de senatoren 43,32% (38,82% bij de SP en 47,36% bij de PS). Een historisch record, met een stijging t.o.v. 1987 van 7,25% voorkeurstemmen op de kamerlijsten en 9,67% op die van de Senaat. Deze grote aanwinst van voorkeurstemmen is in de eerste plaats aan Franstalige zijde terug te vinden: de PS-kandidaten verzamelden t.o.v. 1987 15,82% meer voorkeurstemmen op de kamerlijsten en 11,45% op die van de Senaat. Aan Vlaamse zijde ging de SP wat de Kamer betreft zelfs met 1,96% achteruit, maar won wel 7,58% voorkeurstemmen bij op de lijsten voor de Senaat.

Bij de Vlaams-nationalisten (VU en Vlaams Blok) zette de dalende trend sedert 1981 zich krachtig door: nog slechts 36,69% van de geldige stemmen voor de Kamer waren voorkeurstemmen; dit is het laagste percentage sinds 1961. Het aandeel bij de Volksunie steeg nochtans tot 51,13% (+4,46% t.o.v. 1987), maar bij het Vlaams Blok nam het verder af 23,76% (-2,47% t.o.v. 1987) ondanks de electorale doorbraak. Het politiek en maatschappelijk klimaat van onverschilligheid, onverdraagzaamheid en onveiligheid bezorgde deze extremistische politieke formatie met een duidelijk, kernachtig programma de nodige wind in de zeilen. Heel wat kiezers stemden bij wijze van protest tegen de gevestigde politiek op het Vlaams Blok (evenals op de lijst ROSSEM), wat dan ook resulteerde in een onevenredige toename van het aantal lijststemmen ten opzichte van het aantal naamstemmen. De meeste Vlaams Blok-kandidaten waren daarenboven onbekende figuren.

De Franstalige Brusselaars van het FDF behaalden op de kamerlijst 45,56% voorkeurstemmen (+ 1,26% t.o.v. 1987). De Waalse nationalistenvan het Rassemblement Wallon – of wat er van deze succesrijke formatie uit de zestiger en zeventiger jaren nog rest –, vergaarden op de slechts 3.756 stemmen 1.242 voorkeurstemmen (of 33,06%). Samen geeft dit voor de Kamer een voorkeurstemmenpercentage van 45,07%.

Voor de Senaat zien de voorkeurstemmenpercentages er als volgt uit: VU (43,50%), Vlaams Blok (19,95%), FDF (38,98%) en RW (26,03%). In 1987 gaf dit: 34,14%, 25,21%, 41,97% en 29,46%.

De 'groenen' (Agalev en Ecolo) zagen in 1991 niet alleen hun kiescijfer opnieuw stijgen, maar ook het aantal voorkeurstemmen van hun kandidaten: 29,72% voor de Kamer en 26,72% voor de Senaat t.o.v. respectievelijk 23,78% en 21,10% in 1987. De percentages voor beide partijen afzonderlijk beliepen: 33,00% voor Agalev en 26,58% voor Ecolo voor de Kamer, en 28,63% en 24,87% voor de Senaat. Zowel Agalev als Ecolo weten verkiezing na verkiezing een groter deel van het kiezerskorps voor zich te winnen en de populariteit van de op de voorgrond tredende politici van beide partijen (zoals Mieke Vogels, Magda Aelvoet en José Daras) neemt door een sterkere profilering stilaan toe. De nog steeds relatief lage percentages voorkeurstemmen zijn niet zo verwonderlijk, gezien de specifieke structurele en inhoudelijke werking van deze partijen: een groot verloop van kandidaten, de afwezigheid van persoonlijke propaganda, de nadruk op het programma van de partij, het ontbreken van dienstbetoon. Rekening houdend met een dergelijk partijproject is een voorkeurstemmenverhouding van om en bij 30% zelfs een vrij hoge score.

Het handjevol overblijvende communistische kandidaten (van de PCB) verwierpen nog 27% voorkeurstemmen, zowel voor de Kamer (27,54%) als voor de Senaat (27,94%). Hun partij lijkt echter, net als het RW, definitief ten dode opgeschreven.

In tabel V wordt de vergelijking gemaakt tussen de stijging of daling van het voorkeurstemmenpercentage en het stemmenpercentage.

De hypothese dat de kiezer die een voorkeurstem uitbrengt meestal trouwer is aan zijn partij dan een lijststemmer, en dat de zogenaamde 'vlottende kiezer' (floating voter) eerder een lijststem uitbrengt dan een voorkeurstem, gaat hier slechts op voor de Volksunie, het Vlaams Blok, de PS en in mindere mate ook voor de PVV en de PRL⁹. Enkel voor deze partijen geldt dat zij electoraal winst maken terwijl het aandeel voorkeurstemmen daalt (Vlaams Blok), of omgekeerd, dat zij kiezers verliezen terwijl ze verhoudingsgewijs meer voorkeurstemmen tellen (VU en PS). Voor de andere partijen faalt deze hypothese: oftewel bekomen zij en meer stemmen en nog meer voorkeurstemmen (Agalev, Ecolo, FDF), ofwel verminderen beide (CVP, PSC, SP).

Voor Agalev en Ecolo ligt een mogelijke verklaring, zoals daarstraks reeds aangestipt, bij de toegenomen bekendheid van bepaalde leidende figuren, die zich de voorbije jaren sterker hebben geprofileerd. Terwijl CVP, PSC en SP een deel van hun trouwe aanhang hebben verloren uit ongenoegen met het gevoerde politieke beleid.

(9) L. DE WINTER, *a.w.*, 1982, blz. 159-162.

Het verkiezingsresultaat van de PVV blijft eigenlijk status-quo (+ 0,43%), terwijl het voorkeurstemmenpercentage van deze partij lichtjes daalt (- 1,38%). De PRL daarentegen verliest een weinig stemmen (- 1,27%), maar behoudt hetzelfde percentage voorkeurstemmen als in 1987, nl. 54,79%.

TABEL V

Vergelijking tussen het stijgen en het dalen van het voorkeurstemmenpercentage en het stemmenpercentage (voor de Kamer)

	Stemmenpercentage	Voorkeurstemmenpercentage
CVP	-	-
PSC	-	-
SP	-	-
PS	-	+
PVV	+	-
PRL	-	=
VU	-	+
Vlaams Blok	+	-
FDF	+	+
Agalev	+	+
Ecolo	+	+

IV. De parlementsleden en hun voorkeurstemmen

In de inleiding tot dit artikel werd het reeds gezegd. Na elke verkiezing ontstaat er tussen de politici discussie over wie er wat betreft voorkeurstemmen op vooruit is gegaan en wie niet. De enen steunen naargelang hun beste score op de absolute cijfers, de anderen op de relatieve. De hieronder weergegeven rangschikking van kamerleden en rechtstreeks verkozen senatoren volgens het behaalde aantal voorkeurstemmen, is noch op basis van het absolute getal, noch op basis van het relatieve aantal voorkeurstemmen geschied, maar daarentegen volgens een schaalwaarde die een combinatie is van beide. Deze 500-voorkeurschaal, die in 1967 ingevoerd werd door W. Dewachter, wordt als volgt berekend ¹⁰:

$$\text{schaalwaarde} = \frac{\text{absoluut aantal voorkeurstemmen van de kandidaat}}{500} + \frac{\text{absoluut aantal voorkeurstemmen van de kandidaat} \times 100}{\text{arrondissementeel kiescijfer van de partij}}$$

Deze schaalwaarde laat toe een vergelijking te maken over de partij- en arrondissementsgrenzen heen.

Op basis van deze schaal worden de verkozen kandidaten van de parlementsverkiezingen van 24 november 1991 gerangschikt als volgt :

(10) Voor een grondige analyse van de 500-voorkeurschaal, zie W. DEWACHTER, Over het rekenen met de voorkeurstemmen in de wetgevende verkiezingen. *Politica*, 1967, nr. 3, blz. 205-217.

Voorkeurstemmen van de verkozen kandidaten :
Voorkeurstemmenvoet 500-schaal

Maystadt, Ph. (S-PSC).....	189,59	de Donnée, F.-X. (S-PRL).....	72,40
Dalem, A. (S-PSC).....	173,80	Martens, L. (S-CVP).....	72,28
Tobback, L. (S-SP).....	170,53	Vogels, M. (K-Agalev).....	70,67
Verhofstadt, G. (K-PVV).....	167,79	Deprez, P. (S-CVP).....	70,13
De Croo, H. (S-PVV).....	141,89	Désir, G. (S-FDF).....	69,92
Busquin, Ph. (K-PS).....	140,10	Geens, G. (S-CVP).....	69,34
Martens, W. (S-CVP).....	137,84	Schiltz, H. (S-VU).....	68,67
Kelchtermans, T. (S-CVP).....	127,69	Neyts, A. (K-PVV).....	68,46
Wathelet, M. (K-PSC).....	123,51	Moureaux, Ph. (K-PS).....	67,29
Lutgen, G. (S-PSC).....	122,40	Langendries, R. (K-PSC).....	66,68
Spitaels, G. (S-PS).....	116,64	Baudson, A. (S-PS).....	66,21
Dewael, P. (K-PVV).....	112,63	Detremmerie, J.-P. (K-PSC).....	66,03
Coëme, G. (K-PS).....	112,58	Mayence-Goossens, J. (S-PRL).....	65,74
Van Rossem, J.-P. (K-Rossem).....	109,34	Van Den Bossche, L. (K-SP).....	65,69
Dehousse, J.-M. (K-PS).....	103,82	Collignon, R. (S-PS).....	65,53
Gabriëls, J. (K-VU).....	103,14	Corbisier-Hagon, A.-M. (K-PSC).....	65,35
Dupré, J. (K-CVP).....	101,56	Van Den Brande, L. (S-CVP).....	64,84
Tant, P. (K-CVP).....	101,36	Sauwens, J. (K-VU).....	64,76
Claes, W. (K-SP).....	98,90	Thys, J.-L. (K-PSC).....	64,05
Lenssens, J. (S-CVP).....	91,26	Detiège, L. (S-SP).....	63,85
Di Rupo, E. (S-PS).....	90,99	Aubecq, Ch. (S-PRL).....	63,74
Liénard, A. (K-PSC).....	90,00	Vermeiren, F. (S-PVV).....	63,64
De Roo, J. (S-CVP).....	88,27	Wintgens, P. (S-PSC).....	63,24
Anselme, B. (K-PS).....	88,22	Tyberghien-Vandenbussche, M. (S-CVP).....	63,01
Breyne, P. (K-CVP).....	88,15	Olivier, M. (K-CVP).....	62,42
Vandenbroucke, F. (K-SP).....	85,45	Bertouille, A. (K-PRL).....	62,29
Bril, L. (K-PVV).....	81,75	Hazette, P. (K-PRL).....	62,15
Van Hecke, J. (K-CVP).....	81,69	De Maght-Aelbrecht, A. (K-PVV).....	62,03
Delizée, R. (K-PS).....	81,16	Pede, J. (S-PVV).....	61,05
Daems, R. (K-PVV).....	80,96	Pinxten, K. (K-CVP).....	60,92
Lebrun, M. (K-PSC).....	79,65	Demeester-De Meyer, W. (K-CVP).....	59,73
Smet, M. (K-CVP).....	79,10	Taylor, J. (K-CVP).....	59,29
De Batselier, N. (K-SP).....	78,59	Dhoore, L. (K-CVP).....	59,06
Mahoux, Ph. (S-PS).....	77,22	Moens, G. (S-SP).....	58,92
Charlier, G. (K-PS).....	75,92	Valkeniers, J. (S-VU).....	58,80
Spaak, A. (K-FDF).....	75,88	Houssa, J. (S-PRL).....	58,66
Coens, D. (K-CVP).....	75,42	Pinoie, E. (S-SP).....	58,64
Deworme, E. (S-PS).....	75,05	Nothomb, Ch.-F. (K-PSC).....	58,20
Willockx, F. (K-SP).....	74,41	Poncelet, J.-P. (K-PSC).....	57,87
Vanvelthoven, L. (K-SP).....	73,22		
Antheunis, G. (S-PVV).....	72,67		

Eyskens, M. (K-CVP)	57,08	Aelvoet, M. (K-Agalev).....	41,44
Urbain, R. (K-PS).....	56,95	Saulmont, G. (K-PRL).....	41,34
Buchmann, J. (S-PVV)	56,64	Van Aperen, A. (S-PVV).....	40,85
Van Der Poorten, M. (K-CVP).....	56,29	Dufour, F. (K-PS)	40,25
Duquesne, A. (K-PRL)	56,18	De Decker, A. (K-PRL)	39,71
Boël, P. (S-PRL).....	56,10	Van Grembergen, P. (K-VU)	39,80
Mathot, G. (S-PS)	55,41	Laverge, J. (S-PVV)	38,80
Michel, L. (K-PRL)	55,20	Lizin-Vanderspeeten, A.-M. (K-PS)	38,80
Grafé, J.-P. (K-PSC)	55,10	Merckx-Van Goey, T. (K-CVP).....	38,77
Gol, J. (K-PRL).....	54,27	Grosjean, A. (S-PS).....	38,77
Van Eetvelt, J. (K-CVP)	53,75	Taelman, W. (K-PVV)	38,74
Declerck, W. (K-PVV)	52,46	Bourgeois, M. (K-SP)	38,00
Ducarme, D. (K-PRL)	52,31	Verwilghen, M. (K-PVV)	37,79
Féaux, V. (K-PS)	52,03	Ullburghs, J. (S-Agalev).....	37,49
Onkelinx, L. (K-PS)	51,51	Hollogne, G. (K-PSC).....	37,32
Derycke, E. (K-SP).....	51,12	Burgeon, C. (K-PS)	37,21
Bertrand, E. (K-PRL)	50,78	Kempinaire, A. (K-PVV).....	37,12
Burgeon, W. (K-PS).....	50,76	Van Hooland, R. (S-VU).....	35,46
Monfils, Ph. (S-PRL)	50,75	Lefèvre, J. (S-PSC).....	34,66
Vandersmissen, E. (S-PVV).....	50,32	Seeuws, W. (S-SP)	34,32
Ansoms, J. (K-CVP)	49,63	De Serrano, J. (S-CVP).....	33,65
Colla, M. (K-SP)	48,92	Vande Lanotte, J. (K-SP).....	33,43
Lallemand, R. (S-PS)	48,53	Moors, C. (K-CVP).....	33,38
Barzin, J. (S-PRL)	47,79	Caudron, J. (K-VU).....	33,13
de Seny, Y. (S-PSC).....	47,31	Dewinter, F. (K-Vl. Blok)	33,12
Santkin, J. (K-PS)	47,30	Beysen, W. (K-PVV).....	33,11
Swaelen, F. (S-CVP)	46,23	Severin, J.-M. (K-PRL)	33,05
Chevalier, P. (K-SP).....	45,88	Candries, H. (K-VU).....	32,98
Dehaene, J.-L. (K-CVP).....	45,78	Flagothier, G. (S-PSC).....	32,61
De Loor, H. (K-SP).....	45,31	Monset, L. (S-PVV)	31,56
Anciaux, V. (K-VU)	45,13	Devolder, J. (K-PVV)	31,54
Van Wambeke, H. (S-CVP).....	44,89	Bossuyt, G. (K-SP).....	31,50
Sleeckx, J. (K-SP)	44,04	Dua, V. (K-Agalev).....	31,20
Daerden, M. (S-PS)	43,27	Coveliers, H. (K-VU)	31,11
Marchal, J. (S-PS)	43,19	Bourgeois, A. (K-CVP).....	30,93
Weyts, J. (S-CVP).....	43,155	Poulet, E. (S-PSC)	30,83
Damseaux, A. (K-PRL)	42,95	De Clerck, S. (K-CVP).....	30,53
Kubla, S. (K-PRL)	42,72	Vandenhaute, J. (S-PRL).....	30,46
Timmermans, J. (S-SP).....	42,31	Suykerbuyck, H. (S-CVP)	30,39
Wierinckx, R. (S-PVV).....	42,24	Appeltans, L. (S-VU).....	29,85
De Wulf, R. (S-SP).....	42,00	Taminiaux, W. (S-PS)	29,83
Vautmans, V. (K-PVV).....	41,92	Seneca, G. (K-PSC)	29,78
Vankeirsbilck, E. (K-CVP).....	41,90	Van Der Biest, A. (K-PS).....	29,77
Ylief, Y. (K-PS).....	41,62		

Hostekint, P. (K-SP)	29,75	Demeulenaere, J. (K-PVV).....	19,26
Demuyt, W. (K-CVP)	29,68	Gilles, G. (K-PS)	19,24
Verlinden, A. (S-PVV)	29,45	Decorte, J. (K-Rossem)	19,01
Dielens, F. (K-SP).....	29,27	Biefnot, Y. (K-PS).....	18,88
Caubergs, J. (K-VI.Blok).....	29,20	Swennen, G. (K-SP)	18,85
Verreycken, W. (S-VI.Blok)	29,13	Knoops, E. (K-PRL)	18,81
Walry, L. (K-PS).....	29,11	Swinnen, R. (S-SP).....	18,74
Annemans, G. (K-VI.Blok).....	28,84	Daras, J. (S-Ecolo).....	18,51
Maximus, L. (S-SP)	28,64	Van Den Eynde, F. (K-VI.Blok)...	18,40
Belot, R. (S-PS)	28,60	Dufaux, J. (S-SP)	18,33
Verleyen, I. (S-SP).....	28,55	Van Rompaey, R. (S-CVP)	18,10
Hiance, G. (K-PSC)	28,53	Simonet, H. (K-PRL).....	18,04
Capoen, M. (S-VU).....	28,48	Raes, R. (S-VI.Blok)	17,68
Eerdekens, C. (K-PS).....	28,37	Denys, A. (K-PVV)	17,20
Ghesquière, F. (K-CVP).....	28,25	Van Walleghem, R. (S-VI.Blok) ...	17,15
Cardoen, G. (S-CVP)	26,91	Bosman, R. (S-VI.Blok).....	17,00
Leclercq, J. (S-SP)	26,82	Defeyt, Ph. (K-Ecolo)	26,77
Cordeel, M. (K-PVV).....	26,57	Dufour, G. (S-Ecolo).....	16,75
Vanlerberghe, R. (S-SP).....	26,20	Platteau, S. (K-PVV).....	16,51
Van Parys, T. (K-CVP)	25,98	Schellens, A. (K-SP).....	16,51
Vanhoutte, M. (K-PVV).....	25,20	Van Hauthem, J. (K-VI.Blok).....	15,97
Vanleenhove, G. (K-CVP).....	25,06	Matagne, G. (K-FN).....	15,82
Gehlen, A. (K-PSC).....	24,90	Didden, M. (S-CVP)	15,60
Beaufays, P. (K-PSC)	24,72	Moraël, J. (K-Ecolo)	15,47
Hofman, G. (S-PS).....	24,69	Hasquin, H. (S-PRL).....	15,42
Goossens, W. (S-Rossem)	24,34	Borremans, R. (S-PS)	15,19
Logist, M. (K-SP)	24,12	Marsoel, H. (K-CVP).....	15,16
De Keersmaeker, P. (K-CVP)	24,07	Janssens, Ch. (K-PS).....	14,95
Hismans, E. (S-PS)	23,73	Weckx, H. (K-CVP).....	14,81
De T'Serclaes, N. (K-PSC).....	22,68	Vaes, J.-F. (S-Ecolo).....	14,80
Harnie, C. (S-Agalev)	22,17	Dillen, M. (K-VI.Blok)	14,80
Liesenborghs, J. (S-Ecolo).....	21,65	Tarvernier, J. (S-Agalev).....	14,58
De Clippele, J.-P. (K-PRL).....	21,64	Sarens, F. (K-CVP).....	14,57
De Meyer, J. (S-CVP)	21,11	Creyf-Blonde, S. (S-CVP).....	14,51
Perdieu, J.-P. (K-PS)	21,08	Van Overmeire, K. (K-VI.Blok) ...	13,99
Cortois, W. (K-PVV).....	21,08	Dierickx, L. (S-Agalev).....	13,65
Namotte, J. (K-PS).....	21,05	Viseur, J.-P. (K-Ecolo)	13,63
Peeters, L. (K-SP)	20,92	Simons, H. (K-Ecolo)	13,61
Pierard, G. (K-PRL)	20,43	Snappe, J.-P. (S-Ecolo).....	13,43
Leysen, A. (K-CVP)	20,20	Meesters, J. (S-Ecolo).....	13,37
Baldewijns, E. (K-SP)	19,97	Brouns, H. (K-CVP).....	13,31
Van Rompuy, E. (K-CVP)	19,93	Cheron, M. (K-Ecolo).....	13,30
Wymeersch, F. (K-VI.Blok)	19,46	Lisabeth, C. (K-SP)	13,15
Canon, J. (K-PS).....	19,29	Nelis-Van Liedekerke, L.(K-CVP)	12,97

Schuermans, E. (K-CVP)	12,97	Bartholomeeussen, M. (S-SP)	9,62
Dallons, Ph. (K-Ecolo)	12,95	Tomas, E. (K-PS)	9,53
Spinnewyn, J. (K-VI.Blok)	12,90	Vandendriessche, B. (K-CVP)	9,46
Eeman, J. (S-PVV)	12,89	Léonard, J.-M. (K-PS)	9,45
Flamant, E. (K-PVV)	12,86	Desmet, P. (K-CVP)	9,42
Van Vaerenbergh, E. (K-VU)	12,84	Cauwenberghs, F. (K-CVP)	8,71
Draps, W. (K-PRL)	12,81	Peeters, J. (K-SP)	8,31
Harmegnies, Y. (K-PS)	12,76	Henry, J.-P. (K-PS)	8,27
Van Looy, J. (K-CVP)	12,57	Pivin, J. (K-PRL)	8,24
Stengers, M.-L. (K-PRL)	12,56	Hancké, L. (K-SP)	7,56
Guillaume, B. (S-PS)	12,47	Mairesse, M. (S-PSC)	7,24
Van Mechelen, D. (K-PVV)	12,43	Peeters, W. (S-VI.Blok)	7,12
Van Der Sande, J. (K-SP)	12,47	Deswaene, R. (K-PVV)	7,12
Van Mechelen, D. (K-PVV)	12,43	Lauwers, H. (K-VU)	6,79
Van Der Sande, J. (K-SP)	12,41	Collart, J. (K-PS)	6,79
Brisart, J. (K-Ecolo)	12,30	De Bremaeker, J. (K-SP)	6,10
Arts, A. (S-CVP)	12,26	Landuyt, R. (K-SP)	6,03
Geysels, J. (K-Agalev)	11,99	Thissen, R. (K-PSC)	5,83
Dejonckheere, R. (K-Ecolo)	11,78	De Vlieghe, W. (K-Agalev)	5,24
De Galan, M. (K-PS)	11,77	Olaerts, H. (K-VU)	5,02
Delruelle, J. (K-PRL)	11,36	Buisseret, X. (K-VI.Blok)	4,90
Van Peel, M. (K-CVP)	11,23	Poty, F. (K-PS)	4,84
Maertens, M. (S-Agalev)	11,15	De Man, F. (K-VI.-Blok)	4,70
Van Nieuwehuysen, L. (K-VI.Blok)	11,10	Harmegnies, M. (K-PS)	4,43
Henneuse, R. (S-PS)	11,05	Vergote, F. (K-PVV)	4,41
Gijsbrechts-Horckmans, A. (S-PVV)	10,78	Detienne, T. (K-Ecolo)	4,25
Pierco, L. (K-PVV)	10,70	Minet, Ch. (K-PS)	4,00
Clerfayt, G. (K-FDF)	10,58	Maingain, O. (K-FDF)	3,63
Charlier, Ph. (K-PSC)	10,43	Mayeur, Y. (K-PS)	3,56
Barbé, L. (K-Agalev)	9,98	Demol, J. (K-SP)	3,33
Berben, P. (K-PVV)	9,91	Van Denderen, H. (K-Agalev)	3,31
De Groot, E. (K-PVV)	9,87	Winkel, X. (K-Ecolo)	2,86
		Standaert, L. (K-Rossem)	0,31

Achttien personen halen een score boven de 100. Dit zijn er wel drie minder dan in 1987 (en twee minder dan in 1985, maar elf meer dan in 1981). Het betreft zes nationaal ministers, vier gewest- of gemeenschapsministers, een staatssecretaris, twee gewezen ministers, vier partijvoorzitters en een senator. Hieruit blijkt duidelijk dat de politieke positie (en de daarmee verbonden macht en bekendheid) een belangrijke rol speelt in het behalen van voorkeurstemmen.

Tussen deze achttien bevinden zich zes nieuwkomers: Louis Tobback, Theo Kelchtermans, Guy Coëme, Jean-Pierre Van Rossem, Jean-Maurice Dehousse en Paul Tant. Zijn uit deze top + 100 weggefallen: Gaston Geens, Jan Lenssens, Da-

niël Coens, Willy Claes en Mark Eyskens (en stelden zich niet meer verkiesbaar : Leo Tindemans, Paula D'Hondt, Karel Van Miert en Pierre Mainil).

Philippe Maystadt (tweede geklasseerd in 1987) heeft Guy Verhofstadt van de eerste plaats (naar de vierde) verdrongen. De eerste stijgt 25,27 punten, terwijl de laatste er 9,24 zakt. Louis Tobback, komende van de zesentwintigste naar de derde plaats, heeft nagenoeg zijn score verdubbeld : + 82,17 punten. Uittredend eerste-minister Wilfried Martens verliest daarentegen 15,68 punten en schuift van de vierde naar de zevende plaats. En ook PS-voorzitter Guy Spitaels boet zes plaatsen (van de vijfde naar de elfde) of 13,60 punten in. Het resultaat van neofiet Jean-Pierre Van Rossem verbaast echter het meest : hij is eringslaagd meteen door te stoten naar de veertiende plaats met 109,34 punten. Van hem kan gerust gesteld worden dat hij het zo ver geschopt heeft dankzij de meer dan gewone mediabelangstelling rond zijn persoon de afgelopen jaren.

Naast de politieke positie en het effect uitgaande van de mediabelangstelling speelt waarschijnlijk ook het door de kandidaten verstrekte dienstbetoon een belangrijke rol bij het opvoeren van het aantal voorkeurstemmen. Zo blijkt uit meerdere studies dat de kiezer zijn stemgedrag mede motiveert vanuit het dienstbetoon van een politicus, waardoor hijzelf of een familielid werd bevoordeeld ¹¹.

Het effect op het kiesgedrag uitgaande van politieke propaganda is daarentegen heel beperkt, zoals de verschillende propaganda-effect-onderzoeken duidelijk hebben aangetoond ¹². Desondanks blijven de politici en de partijleidingen miljoenen stoppen in de verkiezingscampagne ¹³.

Ongetwijfeld beïnvloeden nog tal van andere factoren de motivatie van de kiezer tot het uitbrengen van een voorkeurstem. Niet in het minst de typische kenmerken van de kiezer zelf : zijn politieke rijpheid, de politieke socialisatie en de participatie-motivatie.

Besluit

Er is een duidelijk verschil in voorkeurstemgedrag naargelang men kiest voor de Kamer of voor de Senaat : de personale keuze ligt hoger in het eerste geval. Deze ongelijkheid kan worden verklaard door de in de regel grotere kiesomschrijvingen voor de senaatsverkiezingen (met de daaraan verbonden grotere sociale afstand tussen de kiezer en de kandidaat) en door een traditioneel grotere aandacht voor en belang dat gehecht wordt aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers als politiek forum dan aan de meer bezadigde senaatsvergadering.

Wel wordt er gedurende reeds tien jaar een stagnatie vastgesteld in het voorkeurstemgedrag bij de kamerverkiezingen, terwijl de voorkeurstem bij de verkiezing van de Senaat (misschien slechts tijdelijk) terug opgang maakt.

(11) Zie de opiniepeilingen uitgevoerd door Dimarso in opdracht van de Afdeling Politologie van de K.U.Leuven naar de politieke kennis en preferenties en het kiesgedrag van de Belgische kiezer, in 1985 en 1987. Alsook de resultaten van de 'leeroefening interviewen', georganiseerd in het kader van het vak Indicerings voor politiek onderzoek aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de K.U.Leuven tijdens de academiejaren 1985-1986, 1986-1987, 1987-1988 en 1988-1989.

(12) Voor een overzicht van deze onderzoeken zie : E. DAS en W. DEWACHTER, *Overdigid! Overtollig? De verkiezingscampagne van december 1987*. Leuven, 1991, blz. 30-49.

(13) *Ibidem*, blz. 23-29.

Ook tussen de gemeenschappen, provincies en kiesarrondissementen treden er verschillen op qua personale keuze. Traditiegetrouw wordt er in Wallonië meer bij voorkeur gestemd dan in Vlaanderen. Naar provincie scoren (voor de Kamer) Luxemburg aan Franstalige zijde en Limburg aan Vlaamse zijde het hoogst. En de rangschikking van de kiesarrondissementen wordt hier aangevoerd door Tongeren-Maaseik, gevolgd door Hoei-Borgworm en Verviers. Ter verklaring kan het nog vrij rurale karakter van deze gebieden met een relatief laag bevolkingscijfer worden aangegeven, gekoppeld aan een kleiner aantal te verdelen zetels. Dit maakt de sociale afstand tussen de kandidaten en de kiezers minder groot en doet het stemmen bij voorkeur toenemen. Nog bijkomend staan in deze landelijke kiesomschrijvingen juist die partijen vrij sterk die traditioneel een hoger voorkeurstemmenpercentage behalen, t.w. de christen-democraten en de liberalen. Conjuncturele schommelingen kunnen zich echter steeds voordoen, wanneer populaire kandidaten de lijst vervoegen of verlaten. Dat bepaalde kandidaten populairder zijn en bijgevolg meer voorkeurstemmen aantrekken dan andere, mag zeker niet worden toegeschreven aan het effect uitgaande van hun verkiezingscampagne (dit effect werkt enkel versterkend). De politieke positie die zij reeds bekleeden en het dienstbetoon dat zij hebben uitgebouwd spelen hierin wel een rol, alsook de mediabelangstelling die zij genieten. Daarnaast beïnvloeden nog tal van andere factoren het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen. Niet in het minst de politieke rijpheid van de kiezer.

De hypothese tenslotte, dat de kiezer die een voorkeurstem uitbrengt meestal trouwer is aan zijn partij dan een lijststemmer, en dat de zogenaamde 'vlottende kiezer' eerder een lijststem uitbrengt dan een voorkeurstem, wordt door de verkiezingsresultaten van 24 november 1991 slechts ten dele onderschreven. Wel hebben deze verkiezingen duidelijk gemaakt dat er dringend werk moet worden gemaakt van een degelijke politieke vorming van de Belgische staatsburger. Hij moet bewust worden van de draagwijdte van zijn stem.

Summary : The preferential vote at the general elections of 1991 in Belgium

At the general elections in Belgium, the voter has the possibility to bring out a vote for a party or a vote for a candidate of the party (a preferential vote). At the general elections of November 24, 1991, for the House of Representatives, the voters have voted for 48% by preference, whereas, for the Senate 41% of them have done so. The evolution is stagnating.

The use of preferential votes is varying from one electoral district to another : from 62% in the district of Tongeren-Maaseik to 34% in Mechelen.

There is also a difference from one political party to another. The highest percentage is obtained by the christian-democratic parties : 58%; the lowest by the last remaining communists : 27%.

The preferential votes individual candidates obtain differ widely. This is not only a result of their popularity, but also of their political position, rendering of services and media-attraction. Preferential voting is characteristic to politically conscious voters.